

Prof. Dr. Mehmet Tayfun Amman ile Tarih ve Sosyoloji Üzerine Bir Söyleşi

Söyleşi Tarihi: 24.04.2019

Handan Akyiğit

Sakarya Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Sakarya, Türkiye

hakyigit@sakarya.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7619-1638>

- Temelde sosyoloji ve tarih arasındaki ayrışmayı nasıl değerlendiriyorsunuz?

XIX. yüzyıl Batı dünyasında sosyal bilimlerin arazilerini kesin sınır çizgileriyle birbirinden ayırdıkları 'büyük ayrışma' diyebileceğimiz disiplinler bölünme döneminde, tarih ile sosyoloji bağımsızlıklarını henüz ilân etmiş olmanın coşkusuyla ayrı yollardan ilerlediler. Sosyoloji zaten bir 'yeni doğan'dı. Kartezyen düşüncenin ve mekanik dünya tasavvurunun ürünü olan pozitivist determinist felsefenin çocuğu olarak açıkça, başarılarıyla kendini kanıtlamış doğa bilimlerinin, özellikle de fiziğin etkisi altında gelişti. "Doğanın yasaları" bulunmuş, şimdi sıra "toplumun yasaları"nı bulmaya gelmişti. 'Yasa' demek 'hep böyle olan', başka bir ifadeyle 'genel' ve 'zamandan bağımsız' düzenlilik demektir. Sosyoloji kendini bu şekilde 'nomotetik' bir bilim olarak inşa ederken elbette tarihe ihtiyaç duymayacak, onu en fazla 'geçmişe dair bir hikâye' olarak görüp küçümseyecekti.

Konusu yüzyıllardır kralların ve hanedanların hikâyesini anlatmak olan 'yaşlı' tarih ise 'biricik olan'ı esas alıyor, kendini 'ideografik' olarak inşa ediyordu. Tarih kadim dönemlerden itibaren olayların -özellikle siyasal büyük olayların- yazıcılığını üstlenmişti. Yeni dönemde yine siyaset merkezli, ama konusu devletler olarak yoluna devam ederken metodolojik hassasiyeti arttı. 'Gerçekte ne oldu' sorusuna cevap bulmak için 'belge'ye ulaşmayı ve onu doğru değerlendirmeyi 'olmazsa olmaz'ı yaparak ilmî statü kazandı. Bilimsel tarih yazımını geleneksel tarihçilikten ayıran ilk çabanın ve hassasiyetin 'olay'ın yazımından 'olayın doğru yazımı'na geçiş olduğunu söylemek yanlış olmaz. Tarihçiler bu dönemde kendilerini sosyal bilimci kabul etme eğiliminde değillerdi. Konusu 'dün' olduğu için tarihin, 'bugün'ü inceleyen sosyolojiye ilgi duyması da gerekmiyordu.

Konu 'bugün' ya da 'dün' olunca hedeflediğiniz bilgiye ulaşabilmek için yararlanabileceğiniz yol ve araçlar da ister istemez farklı oluyor. Sosyolog gözlem yapabilir, doğal gözlem, katılımcı gözlem, mülâkat, anket ve benzeri araçlardan yararlanabilir. Tarihçi mecburen geçmişten günümüze ulaşabilen bilgi ve belgelerle çalışıyor. Arşiv kayıtları, seyahatnameler, günlükler, daha yakınlara geldikleri zaman sözlü tarih

gibi...

- Kendi tarihsel sosyoloji anlayışınızı nasıl tanımlıyorsunuz?

Sosyal bilim disiplinleri arasında birbirine en yakını, hatta en iç içe olanı kuşkusuz tarih ile sosyolojidir. Bu ikili arasındaki ilişki kısaca 'dün' ile 'bugün'ün ilişkisidir. Sosyoloji en basit tanımıyla, toplum adını verdiğimiz, aidiyet duygusuyla bir arada yaşayan insanların etkileşimlerinin ortaya çıkardığı durumların bilimsel incelemesi ise ve davranışların gerisinde kimlik/benlik oluşumunun 'olmazsa olmaz'ı olan hafıza varsa, gerek mikro tarihin üzerine inşa edildiği bireysel hafıza, gerek makro tarihin malzemesini oluşturan 'dün'e ait kolektif hafızayı yansıtan tüm bilgi ve belgeler, 'bugün'ü şekillendiren başlıca âmillerden birisidir.

Tarihsiz bir sosyoloji ya da sosyolojisiz bir tarih yapılabilir mi? Olgusal düzlemde, günümüz akademik dünyasında karşımızda duran sayısız sosyoloji ve tarih çalışması örneklerini göz önüne getirerek bu soruya evet cevabı verilebilir. Ancak mevcut literatüre bütüncül bir gözle bakıldığında kayda değer çalışmaların ekseriyetinin, tarih söz konusu olduğunda 'sosyolog tarihçiler', sosyoloji söz konusu olduğunda ise 'tarihçi sosyologlar' diyebileceğimiz uzmanlarca yapıldığı görülecektir. Tarihçinin 'sosyolog tarihçi' ya da sosyoloğun 'tarihçi sosyolog' olması elbette kolay bir iş değildir. Bunun için tarihçinin sosyoloji bilmesi yetmez, -eskilerin tabiriyle- meleke kesbetmesi, yani konusuna bir sosyolog gibi bakabilir düzeye ulaşması gerekir. Keza sosyolog da tarihçi sosyolog olabilmek için konusuna bir tarihçi gibi yaklaşabilmelidir.

Ben şahsen 'sosyal tarih'i, tarihten sosyolojiye doğru bir yolculuk, 'tarihsel sosyoloji'yi ise sosyolojiden tarihe doğru bir yolculuk olarak görüyorum. Sosyal tarih, tarihçiler tarafından sosyolojinin çalışma alanını oluşturan konuların geçmiş toplumlar üzerinde araştırılmasıdır. Tarihsel sosyoloji, sosyologlar tarafından geçmişte vuku bulan kimi durumların sosyolojik perspektifle değerlendirilmesi...

- Türkiye'de sosyolojik ve tarihsel düşüncenin birbirinden farklı olduğu, birbirini kapsayamayacağı yönünde bir vurgu söz konusu, bu noktada neler düşünüyorsunuz?

Sosyolojiyi pozitivizmin izinde giden nomotetik, fonksiyonalist bir bilim olarak görürseniz elbette tarihe ihtiyaç duymazsınız. Tarihi de geçmiş olayların anlaticılığı olarak anlarsanız sosyolojiye ihtiyaç kalmaz. Önceki iki sorunuzla ilgili ifadelerimden anlaşılacağı üzere ben böyle bir sosyoloji anlayışının sığ, böyle bir tarih anlayışını ise çok dar ve yararsız olduğunu düşünüyorum.

Sosyolojik bilginin tasvir, açıklama, anlama, anlamlandırma ve yorumlama olmak üzere beş aşaması vardır. Tasvir aşamasında 'ne oluyor' sorusuna cevap verilir. Burada inceleme konusunun olabildiğince görünür hale getirilmesi önemlidir. Açıklama aşamasında durumun niçin böyle olduğu araştırılır. İstatistik veriler, anket ve nicel teknikler özellikle tasvir ve açıklama aşamalarında önemlidir. Bu iki aşama sosyolojik bilginin aynı zamanda en nesnel olduğu aşamalardır. Sonraki aşamalarda öznellik kaçınılmaz olarak artar. Anlama aşamasında karşılaştırmalı inceleme yapılır. Burada mekânda bir genişleme söz konusudur. Aynı konunun farklı evrenlerdeki durumları karşılaştırılır. Anlamlandırma aşaması zamanda derinleşmeyi gerektirir. 'Hangi tarihsel süreçlerin etkisiyle böyle olmaktadır' sorusuna cevap aranır. Yorumlama aşaması araştırmacının zihinsel tutum ve tavrını ortaya koyduğu aşamadır. Araştırmacının öznelliği burada açıkça kendini gösterir. Anlaşılacağı üzere sosyoloji, açıklayıcı bir bilim olmaktan anlayıcı ve anlamlandırıcı bir bilim olmaya yönelidikçe 'tarih'le bağ kurmaktadır.

Sosyolog yalnızca anlamak ve anlamlandırmak için değil, aynı zamanda konusu gereği bugüne odaklanan dikkatinin geçmişe dair zihninde oluşturduğu körlüğü aşmak için de tarihçiye muhtaçtır. Sosyolog alışa geldiği üzere 'bugün' ile 'dün' arasında -modern toplum/geleneksel toplum, endüstri toplumu/tarım toplumu, çekirdek aile/geniş aile, cemiyet/cemaat, kapitalizm/feodalizm, pozitif çağ/teolojik çağ gibi-

ikili karşıtlıklar oluşturarak çalışırken insani çeşitliliği yok sayan tekdüze, homojen bir tarih tasavvuruna kapılabilir. Sosyologlar bu gerçekçi olmayan tasavvurdan tarihçilerin çalışmalarıyla kurtulabilirler. Bir örnek vermek gerekirse, Batı Avrupa’da modern zamanların öncesindeki çeşitliliği, tarihçi Fernand Braudel’in XV-XVIII. Yüzyılları incelediği Maddi Uygarlık ve Kapitalizm adlı dev eseri ve benzer çalışmalar okunmadan zihinde canlandırmak mümkün değildir. Nitekim Braudel bu çalışmasında bir toplum değil, “birarada varolan, iyi veya kötü birbirlerine yaslanan birçok toplum. Tek bir sistem değil de, sistemler; tek bir hiyerarşi değil, hiyerarşiler; tek bir üretim tarzı değil, üretim tarzları; tek bir kültür değil, kültürler, bilinçlenmeler, diller, yaşama sanatları. Her şey çoğul hale getirilmelidir” demektedir. Her şeyi çoğul hale getirerek tasavvur edebilmek sosyologlara tarihçilerin hediyesidir.

- ‘Tarihten ders çıkarmak’ sürekli olarak dile getirilen bir söylem olarak karşımıza çıkıyor. Tarihsel sosyolojinin böylesi bir niyete hizmet etmesi söz konusu mu?

Sondan başlayayım. Tarihsel sosyolojinin ‘tarihten ders çıkarmak’ gibi bir amacı olabilir mi? Bence olamaz. Sosyoloji bir anlama çabasıdır. Peki, bu anlama çabasının amacı değil de, sonucu ‘ders çıkarmak’ olabilir mi? Elbette olabilir. Çünkü her anlayış nihayetinde ders vericidir.

Ancak insana dair her şeyin biricik olduğunu, tekrar oluyormuş gibi görünenin aslında bizim uzaktan ve kabaca baktığımız için öyle göründüğünü, aynı görünen bile nedenlerine ve sonuçlarına baktığımızda farklı olduğunu unutmamak koşuluyla. . . Tam da bu sebeptir ki Mehmet Akif Safahat’ında “Geçmişten adam hisse kaparmış... Ne masal şey! / Beş bin senelik kıssa yarım hisse mi verdi? / ”Tarih”i ”tekerrür” diye tarif ediyorlar; / Hiç ibret alınsaydı, tekerrür mü ederdi?” demişti.

- Son Dönem Ahlak Terbiyecileri Ve Ahlak Terbiyesi isimli çalışmanızda “yeni inşa etmek için tarih çarpık bir biçimde kurgulanmamış, karalanmamış, horlanmamış olsaydı, yeni öğretilirken eskiye bağlar koparılmasaydı ‘tarih kırılmasından’ söz etmeyecektik” (Amman, 2015: 295) değerlendirmesinde bulunuyorsunuz. ‘Tarih kırılması’ tanımlamanızla dikkat çekmek istediğiniz bağlamı açabilir misiniz? Bu ifadelerinizi tarihsel sosyolojik yöntem anlayışınızın temel bir sunumu olarak değerlendirebilir miyiz?

Yine sondan başlayayım. Bu tespitin yöntem anlayışıyla bir alâkası yok. Yöntem soyut bir şeydir. Bizi bilgiye götüren yola dair zihinsel bir çabadır. ‘Yöntemimiz şudur’ dediğimizde ‘biz bilgiye şöyle bir yol tutarak ulaştık’ demiş oluruz.

‘Tarih kırılması’na dair tespitim ise olgusal bir durumu görünür hale getirmeye çalışıyor. Türkiye’nin modernleşme sürecinde yaşanan bir durumun ifadesi. . . Modernleşmemiz aslında ‘aşağıdan yukarıya’, yani sosyal dinamiklerin etkisiyle, toplumun talepleriyle değil de daha çok siyasi elitlerin kararlarıyla, yani ‘yukarıdan aşağıya’, siyasal dinamiklerle gerçekleştirilen bir süreç olduğu için, en özet ifadeyle ‘modernleşme’ değil ‘modernleştirilme’ olduğu için, modern ve yeni olanın kabul ettirilmesi için eskinin itibarsızlaştırılmasına ihtiyaç duyuldu. Bu çerçevede Osmanlı’ya ait her şey kötü, Cumhuriyet’in getirdiği her şey güzel gösterilmeye çalışıldı. ‘Tarih kırılması’ dediğim durumun özü bu. . . Türkiye son otuz kırk yıldır adım adım bu kırılmanın izlerini silmeye çalışan bir ülke olduğu için genç kuşak söylemek istediğim şeyi kavramakta sıkıntı çekebilir. Bu nedenle biraz açayım:

Benim kuşağım, yani, altmışlı yılların sonlarında ilkokula başlayanlar, biz bunları yaşadık. Okullarda Osmanlı dönemi hep kötü olarak gösterildi. Padişahlar hain, ülkesini satan kişilerdi. Ulusal günlerde resmi geçitlerde çirkinleştirilmiş kostümler içinde Osmanlı, şık giysilerle Cumhuriyet dönemi temsil edilirdi. Osmanlı kendimize yabancılaşmanın, kültürümüzden uzaklaşmanın, Araplaşmanın, Farslaşmanın, Bizanslaşmanın adıydı. Cumhuriyet ise özümüze dönemin, kendimiz olmanın. . . O kadar ki, 60’lı yılların

sonlarında ‘otuz yıl sonra, yani 1999’da Türkiye’de Osmanlı’nın kuruluşunun 700. Yılı şaşalı törenlerle kutlanacak’ denseydi kimsenin inanası gelmezdi. Ama böyle oldu. Demek ki adım adım tarih kırılmasının izlerini silmeye, tarihle barışmaya başlamıştık.

Önceki dönemi çarpıcı biçimde özetleyen bir ifadeyi de Attila İlhan’dan aktarayım. Hangi Batı isimli kitabında aynen şöyle diyor: “Lisede Sophokles okuduk, klasik Türk musikisine sövmeyi, Divan şiirini hor görmeyi, buna karşılık devletin yayınladığı kötü çevrilmiş batı klasiklerine körü körüne hayranlık göstermeyi öğrendik. Sanki Sinan Leonardo’dan önemsiz, Mevlâna Dante’den küçüktü, Itri ise Bach’ın eline su dökemezdi. Aslında kültür emperyalizmin ilmiğini kendi ellerimizle boynumuza geçiriyorduk.”

Sözünü ettiğim durumu ve dönüşümü kolayca tespit edebileceğiniz bir araştırma konusu önereyim: Cumhuriyet dönemi okul kitaplarındaki Osmanlı’ya dair içeriği kronolojik sırayla beşer yıllık dilimler halinde inceleyerek karşılaştırmamız. Tarihimizin karalanarak karartılmasından tarihimize barışmaya doğru adım adım ilerlediğimizi açıkça göreceksiniz.

- Son olarak Türkiye’de akademide tarihçilerle sosyologların ya da diğer disiplinlerin birlikte çalışması gerekli midir?

Aslında toplumsal/tarihsel gerçeklik bir bütün. Kapsamlı ve karmaşık. . . Bu yüzden modern zihniyet onu parçalara ayırarak farklı disiplinler tarafından araştırılan parçacıklar haline getirdi. Bütün resmi görebilmek için elbette interdisipliner, mültidisipliner, hatta Edgar Morin’in önerdiği transdisipliner yaklaşımlar şart. . . Neticede hepsi birlikte ancak “bu bizim hikâyemiz” olabiliyor.

Zaten son yetmiş yıldır disiplinler arası sınırlar sürekli aşılıyor. Katı duvarlar yıkılıyor. Çok yöntemli araştırmalar artıyor. Farklı perspektifler ve teoriler bir tiyatro sahnesinin daha iyi aydınlatılması için değişik açılardan ışık gönderen spotlar gibi görünüyor.